

Верховний
Суд

Доктрина і «доктринки» при вирішенні договірних спорів

19 квітня 2024 року

Василь Крат, суддя Верховного Суду
кандидат юридичних наук, доцент
Telegram: <https://t.me/glossema>

Верховний
Суд

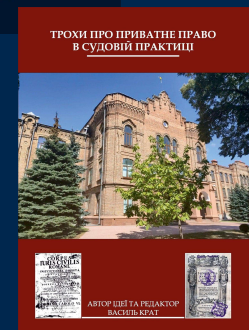
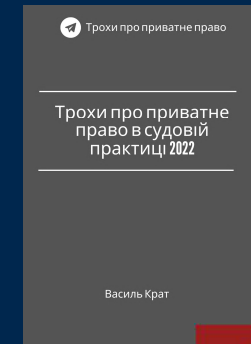
Джерела

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в соціальній мережі Facebook за 2021 рік) / Редактор та упорядник В. І. Крат. – Київ, 2021. 234 с. URL: <https://t.me/glossema/2>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2022. 444 с. URL: <https://t.me/glossema/727>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2023 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2023. 662 с. URL: <https://t.me/glossema/1451>

Крат. В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу // Dead Lawyers Society. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/>.
Опубліковано 16.01.2023.

Верховний
Суд

1. Доктрина приватного права в постановках Верховного Суду

Верховний
Суд

Доктрину приватного права (договір факторингу)

Ухвала КГС ВС від 05.04.2018 по справі № 909/968/16

Відповідно до одної правової позиції (Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців. - Т.10: Кредитні та розрахункові зобов'язання. Договір комерційної концесії. Договір про спільну діяльність / І.В. Спасибо-Фатеева, В.І. Крат, О.П. Печений та ін.; за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. - Х.: Право, 2015. - 496 с. - (Серія "Коментарі та аналітика"), - с. 209 - 210): таке категоричне тлумачення норм гл. 73 ЦК України навряд чи допустиме.

Якщо фактор надає (зобов'язується надати) фінансування клієнту шляхом купівлі за меншу вартість від обсягу права, то відступлення права грошової вимоги саме за меншу суму і служитиме платою для фактора. Адже від реалізації набутого права грошової вимоги він матиме можливість отримати більше, ніж сплатив клієнтові. Договір факторингу як оплатний належить до мінових, комутативних (від лат.- міняти), тобто тих, у яких сторони мають можливість визначити співвідношення благ, що набуватимуться кожним із них за договором на момент його укладення.

Верховний
Суд

**Посилання на доктрину приватного права
(ознаки звичаю)**

Постанова КЦС ВС від 04.08.2022 у справі № 607/5148/20

У доктрині приватного права виокремлюються такі ознаки звичаю: звичай представляє собою певне правило поведінки; він не встановлений актами цивільного законодавства; звичай є усталеним у певній сфері цивільних відносин (див.: Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. - Харків : ЕКУС, 2020. - С. 67).

Верховний
Суд

Посилання на доктрину приватного права (умови застосування аналогії права)

Постанова КЦС ВС від 23.08.2022 у справі № 464/4738/20

У доктрині приватного права до умов застосування аналогії права відноситься те, що: відносини, до яких застосовується аналогія, охоплюються предметом цивільно-правового регулювання (статті 1, 9 ЦК); наявність прогалини в їх регулюванні (прогалини в праві); застосування аналогії закону неможливе (наприклад, відсутність норм, які регулюють подібні за змістом цивільні відносини, застосування аналогії закону суперечить суті цих відносин тощо); застосування аналогії права не повинно суперечити суті цих відносин; цивільні відносини, що виникли, можуть бути врегульовані відповідно до загальних засад цивільного законодавства (див: Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. - Харків : ЕКУС, 2020. -С. 77).

Верховний
Суд

Посилання на доктрину приватного права (договір найму)

Постанова КЦС ВС від 28.09.2022 у справі № 529/201/20

У доктрині приватного права зауважується, що договір найму є оплатним, в якому обов'язку однієї сторони вчинити певну дію з надання певного блага кореспондує такий само зустрічний обов'язок іншої сторони.

Тобто наймодавець за надання предмета найму отримує від наймача плату за користування майном. Оплатність договору найму має імперативний характер, що зумовлюється змістом глави 58 ЦК. Плата за користування майном (стаття 762 ЦК) є тим критерієм, що дозволяє відрізнити договір найму від договору позички (стаття 827 ЦК) (див. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. - Х.: Страйд, 2013. - Том 8 : Договори про передачу майна у власність та користування. - С. 346).

Верховний
Суд

**Посилання на доктрину приватного права
(про принципи виконання зобов'язань)**
Постанова ОП КЦС ВС від 01.03.2021 у справі № 180/1735/16-ц

Усталеним як в цивілістичній доктрині, так і судовій практиці під принципами виконання зобов'язань розуміються загальні засади згідно яких здійснюється виконання зобов'язання.

Верховний
Суд

**Посилання на доктрину приватного права
(про ієрархію актів цивільного законодавства)**

Постанова КЦС ВС від 25.01.2023 у справі № 676/47/21

У доктрині приватного права зауважується, що ієрархія актів цивільного законодавства може базуватися на їх юридичній силі (вимір по вертикалі). Вона поширюється, по-перше, на співвідношення закону та підзаконних актів та, по-друге, на співвідношення Конституції та законів (як кодифікованих, так і інших (поточних)). Одночасно слід визнати існування ієрархії між ЦК як кодифікованим законом та іншими (поточними) законами, що регулюють цивільні відносини. Ця ієрархія базується на визнанні ЦК основним актом цивільного законодавства (вимір ієрархії по горизонталі) (див. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. - Харків: ЕКУС, 2020. - С. 45).

Верховний
Суд

Посилання на доктрину приватного права (про багатоквартирний будинок як об'єкт права власності)

Постанова КГС ВС від 16.06.2023 у справі № 921/575/21

79. Специфіка багатоквартирного будинку як об'єкта права власності полягає в тому, що він визнається таким, що є об'єктом цивільних прав, допоки в його складі не відокремлено як окремий самостійний об'єкт права власності хоча б одну квартиру чи нежитлове приміщення. Зокрема, кооператив, що збудував багатоквартирний будинок і ввів його в експлуатацію як замовник за власні кошти (без отримання від свого члена чи асоційованого члена повного розміру паю, що припадає на відповідну квартиру), набував право власності на цей будинок і міг зареєструвати права власності на будинок у цілому як об'єкт нерухомості. Якщо ж право власності набуває інша особа на окрему квартиру (нежитлове приміщення), то у такому разі багатоквартирний житловий будинок втрачає правооб'єктність і припиняє своє існування. Замість нього виникають інші нерухомі речі - окремі квартири та нежитлові приміщення, а також специфічний майновий комплекс - спільне майно багатоквартирного будинку (див. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 3: Право власності та інші речові права/ за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої - Харків: ЕКУС, 2023. - С. 551-552).

Верховний
Суд

Посилання на доктрину приватного права (про часткові та солідарні зобов'язання)

Окрема думка судді КЦС ВС від 21.11.2018 у справі № 127/17266/16-ц

Усталеним є в доктрині цивільного права, що при існуванні множинності осіб у зобов'язанні виникають часткові зобов'язання (наприклад: Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С Кузнецової, Р.А. Майданика. - 3-тє вид., переробл. і доповн. - К.: Юрінком Інтер, 2010. - С. 33; Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В.Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. - Х.: Право, 2011. - Т. 2. - С. 35; Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. - Х. : Страйд, 2012. - Том 7 : Загальні положення про зобов'язання та договір. - С. 165 - 169). Такий висновок підтверджується й тлумаченням статті 540 ЦК. Тому кредитор у частковому зобов'язанні має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати свій обов'язок у рівній частці.

Також усталеним є в доктрині цивільного права, що солідарні зобов'язання виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема, у разі неподільності предмета зобов'язання (наприклад: Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 2 т.] / Відп. ред В.Г. Ротань. - 2-ге вид. - Х.: Фактор, 2010. - Т. 1. - С. 645; Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. - Х.: Право, 2011. - Т. 2. - С. 36; Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатєєвої. - Х. : Страйд, 2012. - Том 7 : Загальні положення про зобов'язання та договір. - С. 169 - 183). Такий же висновок дозволяє зробити і тлумачення статті 541 ЦК.

Верховний
Суд

**Посилання на доктрину приватного права
(про часткові та солідарні зобов'язання)**
Постанова КЦС ВС від 15.05.2019 у справі № 712/8440/17

Усталеним є в доктрині цивільного права, що при існуванні множинності осіб у зобов'язанні виникають часткові зобов'язання. Такий висновок підтверджується й тлумаченням статті 540 ЦК України.

Також усталеним є в доктрині цивільного права, що солідарні зобов'язання виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема, у разі неподільності предмета зобов'язання.

Верховний
Суд

**Посилання на доктрину приватного права
(про розуміння відкриття спадщини)**
Постанова ОП КЦС ВС від 24.05.2021 у справі № 671/22/19

Усталеним в судовій практиці та цивілістичній доктрині є розуміння відкриття спадщини як настання певних юридичних фактів, зумовлюють виникнення спадкових правовідносин.

При цьому як юридичний факт відкриття спадщини характеризується двома параметрами: (1) часом відкриття; (2) місцем відкриття. Час відкриття спадщини має важливе значення, оскільки на час відкриття спадщини визначаються, зокрема: склад спадщини; коло спадкоємців; матеріальний закон, який буде застосовуватись до спадкових відносин.

Верховний
Суд

Посилання на доктрину приватного права (про авторське право на твір)

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 760/20855/16-ц

Усталеним в цивілістичній доктрині є те, що авторське право на твір виникає з моменту об'єктивізації твору. Для набуття авторського права не вимагається реєстрації твору чи будь-якого спеціального його оформлення, а також виконання яких-небудь інших формальностей.

Тобто в сфері авторського права одним з принципів є принцип автоматичної охорони: охорона творів надається автоматично (фактом створення твору) і не залежить від його реєстрації, депонування, проведення експертиз та інших дій. Цим набуття авторського права істотно відрізняється, наприклад, від набуття прав на торговельну марку (частина перша статті 494 ЦК України, стаття 10 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»). За загальним правилом в Україні застосовується реєстраційна система набуття прав на торговельну марку, що передбачає проведення формальної та кваліфікаційної експертизи.

Верховний
Суд

Посилання на доктрину приватного права (щодо критеріїв для розмежування віндикаційного та негаторного позовів)

Окрема думка суддів КЦС ВС від 19.01.2022 у справі № 363/2877/18

5.3. Тобто, при всій дискусійності критеріїв для розмежування віндикаційного та негаторного позовів у сучасній доктрині приватного права та практиці, варто зауважити, що безумовно одним з таких критеріїв є наявність/відсутність володіння майном у власника, який відповідно пред`являє негаторний чи віндикаційний позов для захисту порушеного права.

Якщо у власника наявне володіння річчю, але існують перешкоди в розпорядженні чи користуванні, то його вимога має кваліфікуватися як негаторний позов. Натомість вимога власника, позбавленого володіння (фізичного чи/та «юридичного»), і пред`являє вимогу про відновлення володіння, має кваліфікуватися як віндикаційний позов.

Верховний
Суд

**Посилання на доктрину приватного права
(прояв найвищої добросовісності (доктрина *uberrima fides*))**

Постанова КЦС ВС від 10.03.2021 у справі № 753/731/16-ц

Тлумачення пункту 3 частини першої статті 989 ЦК України свідчить, що переддоговірний обов'язок страхувальника надати страховику достовірні відомості про об'єкти страхування і фактори ризику є проявом найвищої добросовісності (доктрина *uberrima fides*) і пов'язаний з ризиковим характером договору страхування. По суті страховику потрібна інформація для оцінки страхового ризику.

Верховний
Суд

2. «Доктринки» (*Venire contra factum proprium*)

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

«Зародження» засад урахування суперечливої поведінки пов'язують із формулюванням Ульпіана (D.1.7.25):

після смерті своєї дочки, яка жила як мати сімейства, еманципована ніби законним шляхом, і померла вже після того, як склала заповіт спадкоємцям, її батькові заборонено порушувати судовий спір щодо вчиненого ним, нібито він звільнив її незаконно, оскільки свідків не було (post mortem filiae suae, quae ut mater familias quasi iure emancipata vixerat et testamento scriptis heredibus decessit, adversus factum suum, quasi non iure eam nec praesentibus testibus emancipasset, pater movere controversiam prohibetur).

З часом venire contra factum proprium була вдосконалена глосаторами та постглосаторами.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Доктрина заборони суперечливої поведінки **має римське походження**. Хоча романістами зауважується, що генезис *venire contra factum proprium nemini licet* пов'язаний із римським правом, **але джерела дають можливість пов'язати її походження з правовою наукою пізнього Середньовіччя**.

Однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. В ЦК України не передбачено доктрини заборони суперечливої поведінки, хоча з урахуванням того, що вона є проявом добросовісності, то допустиме її застосування на підставі загальних засад приватного права (ст. 3 ЦК України).

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Окрема думка суддів КЦС ВС
від 22.08.2018 по справі № 596/2472/16-ц

Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), яка базується ще на римській максимі- «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці).

Доктрина *venire contra factum proprium* базується на принципі добросовісності.

Наприклад, у статті I.-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права вказується, що поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.[1]

Очевидно, що наймодавець (орендодавець) скористався тим, що з різних причин власноручно не підписав договору оренди земельної ділянки. Звісно, що в такому випадку оспорювання договору оренди земельної ділянки наймодавцем (орендодавцем) суперечить його попередній поведінці (отримання плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісним.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Постанова ОП КЦС ВС від 10.04.2019 по справі № 390/34/17

Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі- «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). **В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності.** Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Очевидно, що дії позивача, який уклав 24 грудня 2013 року додаткову угоду до договору оренди землі від 19 листопада 2007 року № 61, а згодом пред'являє позов про визнання договору оренди землі від 19 листопада 2007 року № 61 неукладеним, суперечить його попередній поведінці (укладенню додаткової угоди та отриманню плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісним. Договір оренди землі від 19 листопада 2007 року № 61 є укладеним після досягнення сторонами усіх істотних умов, а це відбулося 19 листопада 2007 року за життя орендодавця і за його підписом і підстав вважати спірний договір неукладним немає.

Див. також Постанову ОП КЦС ВС від 19.02.2024 у справі № 567/3/22

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Постанова ВП ВС від 16.06.2020 по справі № 145/2047/16-ц

7.36. Крім того, мотивуючи підставу для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, колегія суддів зазначила, що існує очевидна необхідність формування єдиної правозастосовчої практики щодо застосування пункту 6 статті 3 ЦК України та доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) у спорах про недійсність договору для забезпечення розумної передбачуваності судових рішень.

7.37. У праві України зазначена доктрина проявляється, зокрема, у кваліфікації певних поведінкових актів (так званих конклюдентних дій) особи - сторони правочину (наприклад, прийняття оплати за товар за договором купівлі-продажу) як волевиявлення, яке свідчить про вчинення правочину, зокрема про його схвалення (див. постанову Верховного Суду України від 19 серпня 2014 року у справі №3-59гс14).

7.38. Відповідно до частини другої статті 205 ЦК України правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків. Отже, конклюдентними діями може підтверджуватися лише укладення договору в усній формі.

7.39. Між тим, статтею 18 Закону України «Про оренду землі» договір оренди набирає чинності після його державної реєстрації. Зазначена норма виключає можливість укладення спірного договору шляхом вчинення конклюдентних дій, бо такий договір не може бути зареєстрований.

7.40. Отже, враховуючи конкретні встановлені судами обставини справи, що розглядається, Велика Палата Верховного Суду не вбачає підстав для застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) до правовідносин, що склалися між сторонами у цій справі.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Окрема думка суддів КЦС ВС від 19.08.2020 у справі № 637/239/14-ц

Навряд чи можливо, з урахуванням того, що норми цивільного законодавства мають застосовуватися із врахуванням добросовісності, стверджуватися, що як принцип добросовісності взагалі, так і його прояв доктрина *venire contra factum proprium* можуть бути обмежені певною сферою (правочини, що підлягають вчиненню в усній формі та правочини, що не підлягають державній реєстрації чи право, за якими не підлягає державній реєстрації).

Варто звернути увагу, що після окремої думки, в якій вказувалося про необхідність застосування доктрини *venire contra factum proprium* при вирішенні спорів, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 листопада 2018 року у справі № 911/205/18, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 лютого 2019 року у справі № 237/142/16-ц (провадження № 61-16460св18), у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) відбулося її застосування на рівні практики Верховного Суду, причому без обмежень певною сферою.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Постанова КЦС ВС від 30.07.2020 у справі № 357/7734/18

Застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) є засобом для недопущення недійсності оспорюваного правочину всупереч принципу добросовісності, а не підставою для визнання його недійсним.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium
Постанова КЦС ВС від 07.10.2020 у справі № 450/2286/16-ц

Якщо особа, яка має право на оспорення документу (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту (зокрема, правочину, договору, рішення органу юридичної особи), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що не буде реалізовувати своє право на оспорення, то така особа пов`язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium
Постанова КЦС ВС від 14.12.2022 у справі № 126/2200/20

Якщо особа, яка має суб`єктивне право (наприклад, право власності), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що відмовляється від права власності, то така особа пов`язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права.

(див. також постанову КЦС ВС від 18.01.2023 у справі № 643/20455/14-ц)

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 461/9578/15-ц

91. Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що в постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) зроблено висновок про те, що добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) - це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) ґрунтується ще на римській максимі - «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium і кондикція **Постанова КЦС ВС від 04.08.2021 в справі № 185/446/18**

Апеляційний суд не врахував, що в основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Певідінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них; апеляційний суд не звернув уваги, що безпідставно набуті грошові кошти не підлягають поверненню, якщо потерпіла особа знає, що в неї відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок) для сплати коштів, проте здійснює таку сплату, оскільки вказана особа поводить ся суперечливо, якщо згодом вимагає повернення сплачених коштів.

Позивач, перераховуючи кошти відповідачу, які сторони спільно витрачали, знав, що між ними відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок), а тому поведінка позивача є суперечливою (тобто, потерпіла особа вільно і без помилки погодилася на настання не вигідних для себе наслідків). За таких обставин відсутні підстави для задоволення позовних вимог стягнення коштів в розмірі 1 200 000 грн; суд апеляційної інстанції зробив правильний висновок про відмову у задоволенні позовних вимог про стягнення коштів в розмірі 1 200 000 грн, проте помилився щодо мотивів такої відмови. Тому постанову апеляційного суду в частині відмови у задоволенні позовних вимог про стягнення коштів в розмірі 1 200 000 грн належить змінити в мотивувальній частині.

(див. також постанову КЦС ВС від 11.01.2023 у справі № 548/741/21)

Верховний
Суд

Venire contra factum proprium

Постанова ВП ВС від 26.10.2022 у справі № 227/3760/19-ц

! 6.37. Тобто суду необхідно встановити не просто факт використання спірного майна орендарем, а й те, чи сплачував орендар за таке використання орендодавцю та його правонаступникам і чи приймали вони таку оплату.

! 6.38. У разі якщо договір виконувався обома сторонами (зокрема, орендар користувався майном і сплачував за нього, а орендодавець приймав платежі), то кваліфікація договору як неукладеного виключається, такий договір оренди вважається укладеним та може бути оспорюваним (за відсутності законодавчих застережень про інше).

✎ 6.41. За встановленими у справі обставинами, оспорюваний договір ОСОБА_5 не підписував та, відповідно, волевиявлення щодо правочину не було, істотних умов цього договору не погоджував.

Верховний
Суд

3. «Доктринки» (франдаторні правочини)

Верховний
Суд

Конкурсне та позаконкурсне оспорювання

Постанова КЦС ВС від 05.04.2023 у справі № 523/17429/20

Необхідно розмежовувати конкурсне оспорювання та позаконкурсне оспорювання фраздаторних правочинів.

Верховний
Суд

Конкурсне та позаконкурсне оспорювання

Конкурсне оспорювання має досить детальну регламентацію: в банкрутстві (ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства); при неплатоспроможності банків (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

Натомість позаконкурсне оспорювання регулюється тільки фрагментарно у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»). Окремі згадки є про позаконкурсне оспорювання правочинів є в ЦК України. Відповідно до ст. 605 ЦК України прощення боргу можливе лише за умови, коли звільнення кредитором боржника від його обов'язків не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Тобто, при прощенні боргу мають враховуватися прав та інтереси третіх осіб (які є кредиторами кредитора, який здійснює прощення боргу). Це важлива умова, що може позначитися на дійсності прощення боргу. Законодавець, по суті, врегулював певні фраздаторні прояви, тобто недопустимість вчиняти прощення боргу на шкоду кредиторам.

Верховний
Суд

Мета позаконкурсного оспорювання - **status quo?!
Постанова КЦС ВС від 05.04.2023 у справі № 523/17429/20**

Недійсність фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні має гарантувати інтереси кредитора (кредиторів) «через можливість доступу до майна боржника», навіть і того, що знаходиться в інших осіб.

Метою позаконкурсного оспорювання є повернення майна боржнику задля звернення на них стягнення, тобто, щоб кредитор опинився в тому положенні, яке він мав до вчинення фраздаторного правочину.

Верховний
Суд

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

ІТ У частині перші статті 2901 Цивільного кодексу Італії передбачено, що кредитор, навіть якщо право вимоги підпорядковане умові чи строку, може вимагати, щоб були оголошені недійсними щодо нього акти з розпорядження майном, якими боржник завдає шкоди його інтересам, у разі якщо мають місце такі умови:

- 1 боржник знав про шкоду, яку акт завдає інтересам кредитора, або, якщо йдеться про акт, що передує виникненню права вимоги, і цей акт був вчинений зловмисно, з метою перешкодити задоволенню права вимоги;
 - 2 крім того, якщо йдеться про оплатний акт, третя особа знала про шкоду, а у випадку з актом, що передує виникненню права вимоги, була співучасником зловмисного вчинення.
- Ревокаторний позов (*azione revocatoria*) в італійському приватному праві по своїй суті є аналогом римського *actio Pauliana* для оспорювання фраздаторних правочинів.

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

✳️ Цікавий кейс розглядав Касаційний суд Італії про (ревокаторний позов і оспорювання банком (кредитором) договорів дарування, вчинених між поручителем (дарувальником) та її дітьми (обдаровуваними). Відповідачка, при запереченні проти позову, посилалася на відсутність *scientia damni* (обізнаності про шкоду), як необхідної передумови *actio Pauliana*, оскільки на момент вчинення дарування зобов'язання виконувалося основним боржником належним чином, а тому дарувальник не могла знати, що цими договорами завдає якихось збитків кредитору. З урахуванням того, що йдеться про договори, які передували виникненню права вимоги з договору поруки відсутня й інша передумова *actio Pauliana – consilium fraudis* («злий» намір). Також відсутня і третя передумова позову – *eventus damni* (реальна шкода), оскільки у відповідачки є інше майно, яке може гарантувати виконання нею свого зобов'язання.

📝 Суди попередніх інстанцій та Касаційний суд, зокрема, погодилися з тим, що:

📌 про *scientia damni* свідчить ряд обставин: обдаровувані є близькими родичами (дітьми) дарувальника, які проживають разом з нею; тому відсутні інші підстави вчинення дарування, крім бажання відповідачки вивести своє майно з-під можливого стягнення із сторони кредитора; афілійованість дарувальника-поручителя з товариством – основним боржником;

📌 момент виникнення права вимоги з договору поруки, а також вимоги, забезпеченої порукою, пов'язується з видачею кредиту, а не з порушенням основним боржником своїх зобов'язань. Як наслідок договори дарування слід визнати вчиненими вже після виникнення боргу з поруки, а отже, *consilium fraudis* не вимагається, а достатньою є лише суб'єктивна умова (*scientia damni*);

✂️ *eventus damni* має місце для кредитора не тільки у випадку, коли боржник, здійснивши розпорядчий акт, повністю позбавляється свого майна, але і тоді, коли здійснення права вимоги стає для кредитора взагалі складним чи обтяжливим. При цьому, на боржнику лежить тягар доведення того, що майно, яке залишилося у боржника, достатньо для задоволення вимог кредитора.

Верховний
Суд

Фраудаторні правочини

Окрема думка судді КЦС від 14.02.2018 у справі № 379/1256/15-ц

Цивільно-правовий договір (в тому числі й договір дарування) не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили.

Боржник (дарувальник), проти якого розпочате судове провадження про стягнення боргу, та його діти (обдаровувані), які укладають договір дарування, діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора. Оскільки укладають договір дарування, який порушує майнові інтереси кредитора і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника.

Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом. Як наслідок не виключається визнання договору недійсним, направленою на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК).

Верховний
Суд

Фраудаторні правочини

Постанова ВП ВС від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц

Позивач вправі звернутися до суду із позовом про визнання договору недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, **на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена статтею 234 ЦК України, так і інша, наприклад, підстава, передбачена статтею 228 ЦК України.**

Верховний
Суд

Чи розмежовується фіктивність та вчинення правочину всупереч принципу добросовісності й недопустимості зловживання правом в позаконкурсному оспоруванні

Постанова КЦС ВС від 05.01.2024 в справі № 761/40240/21

— кваліфікація правочину як фіктивного виключається, якщо на виконання оспоруваного правочину було передано майно чи відбувся перехід прав;

! натомість для кваліфікації фраздаторного правочину в позаконкурсному оспоруванні як такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України) не має значення, що на виконання оспоруваного правочину було передано майно чи відбувся перехід прав. Важливим для кваліфікації такого правочину як фраздаторного є те, що внаслідок його вчинення відбувається, зокрема, унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг його майна;

⊘ очевидно, що одночасна кваліфікація оспоруваного фраздаторного правочину в позаконкурсному оспоруванні як фіктивного (стаття 234 ЦК України) і такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України) не допускається.

Верховний
Суд

Чи мають право майбутні кредитори боржника на оспорювання фродаторного правочину

Цікавий кейс розглядав Court of Appeal for Ontario щодо права на оспорення фродаторного правочину майбутніми кредиторами (Ontario Securities Commission v. Camerlengo Holdings Inc., 2023 ONCA 93). Фред Камерленго, електрик на пенсії та єдиний директор корпорації-відповідача Camerlengo Holdings Inc., у 1996 році безоплатно передав свою частку в сімейному будинку своїй дружині Міреллі Камерленго, вчительці на пенсії, який раніше перебував у спільній власності. Кредитор компанії звернувся до суду за оспоренням правочину з передання права на частку в будинку, та вказував, що переведення активів було навмисно спланованим від самого початку з метою зробити їх недоступними для кредиторів.

 Court of Appeal for Ontario вказав, зокрема, що:

 наступний кредитор, тобто позивач, який не був кредитором на момент передачі, може оспорити передачу, якщо вона була здійснена з наміром ошукати кредиторів загалом, як теперішніх, так і майбутніх;

 корисний каталог ознак шахрайства, виявлених у судовій практиці, наведено в Paul M. Perell, «A Pragmatic Approach to Fraudulent Conveyances», (2005) pp. 391-92: фінансовий стан боржника на момент вчинення правочину був нестабільним, у тому числі нестача доходів, активів, платоспроможності та нездатність сплачувати борги; наявність родинних або близьких стосунків між сторонами правочину; передача фактично позбавляла боржника значної частини або всіх його активів; передача мала на меті завдати шкоди, перешкодити, затримати або ввести в оману кредиторів; були ознаки поспішності у здійсненні правочину; існували докази таємності, фальсифікації, неправдивості, знищення або втрати документів, або підозрілих обставин при здійсненні правочину; правочин відбувся незадовго до того, як стало відомо про заборгованість або вимоги до боржника; компенсація за передачу не відповідала вартості майна; відсутність ділової мети або іншого обґрунтування правочину; відчужувач зберіг право володіння або користування майном; відчужувач зберіг вигоду або право власності на майно;

Договір дарування як фраздаторний

Верховний
Суд

Постанова КЦС від 24.07.2019 в справі № 405/1820/17

Цивільно-правовий договір (в тому числі й договір дарування) не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення (в тому числі, вироку).

Боржник (дарувальник), який відчужує майно на підставі безвідплатного договору на користь своєї матері після пред`явлення до нього позову банку про стягнення заборгованості, діє очевидно недобросовісно та зловживає правами стосовно кредитора, оскільки уклав договір дарування, який порушує майнові інтереси кредитора і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом.

Верховний
Суд

Договір купівлі-продажу як фраздаторний

Постанова КЦС від 07.10.2020 в справі № 755/17944/18

Договором, що вчиняється на шкоду кредиторам (фраздаторним договором), може бути як оплатний, так і безоплатний договір.

Застосування конструкції «фраздаторності» при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника

Аналогічно в п. 10.38 постанови ВП ВС від 07.09.2022 у справі № 910/16579/20

Верховний
Суд

Договір купівлі-продажу як фраздаторний

Постанова КЦС від 19.05.2021 у справі № 693/624/19

очевидно, що учасники цивільних відносин (сторони оспорюваних договорів купівлі-продажу) «вживали право на зло», оскільки цивільно-правовий інструментарій (оспорювані договори купівлі-продажу) використовувався учасниками для недопущення звернення стягнення на майно боржника;

встановлені судами обставини, дозволяють зробити висновок, що оспорювані договори купівлі продажу є фраздаторними, тобто вчиненими на шкоду кредитору;

до обставин, які дозволяють кваліфікувати оспорювані договори як фраздаторні відноситься: **момент вчинення договорів** (30 квітня 2016 року та 11 травня 2016 року, тобто після відкриття провадження, відмови в забезпеченні позову і до першого судового засідання в справі № 439/506/16-ц);

контрагент з яким боржник вчинив оспорювані договори (ТОВ «Автобастіон» вчинило оспорювані договори купівлі-продажу з ОСОБА_2, який був учасником ТОВ «Автобастіон» на момент їх вчинення);

ціна в оспорюваних договорах купівлі-продажу (транспортний засіб марки DAF, модель FA 95.430, 2005 року випуску, тип ТЗ сідловий тягач - Е, чорного кольору, шасі № НОМЕР_5, за ціною, яка складає 15 000 грн; транспортний засіб марки DAF, модель FA 95.430, 2005 року випуску, тип ТЗ сідловий тягач - Е, червоного кольору, шасі № НОМЕР_6, за ціною, яка складає 100 грн; транспортний засіб марки SCHMITZ, модель SKI 24, 1999 року випуску, тип ТЗ причіп фургон ізотерм-Е, сірого кольору, шасі № НОМЕР_8, за ціною, яка складає 100 грн);

Верховний
Суд

Можливість визнавати недійсним правочин, який вже рішенням суду визнано дійсним

Постанова КЦС від 18.11.2020 в справі № 569/6427/16-ц

Рішення суду про визнання договору дійсним при недодержанні сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору «зцілює» тільки таку ваду як відсутність нотаріального посвідчення договору. І, відповідно, не виключається визнання договору недійсним, який був визнаний дійсним внаслідок відсутності його нотаріального посвідчення, як такого, що вчинений на шкоду кредитору (франдаторний договір).

Приватно-правовий інструментарій (зокрема, визнання договору дійсним внаслідок відсутності його нотаріального посвідчення) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили.

Верховний
Суд

Односторонній правочин як фраздаторний

Постанова КЦС від 24.02.2021 у справі № 757/33392/16

Правочином, що вчиняється на шкоду кредиторам (фраздаторним правочином), може бути як односторонній, так і двосторонній чи багатосторонній правочин.

Застосування конструкції «фраздаторності» при односторонньому правочинові має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати односторонній правочин як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься те, що внаслідок вчинення одностороннього правочину відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна.

Верховний
Суд

Чи може бути кваліфікована відмова від прийняття спадщини як фrawdаторний правочин

Постанова КЦС ВС від 11.10.2023 у справі № 205/2053/22

✍ За своєю сутністю відмова від прийняття спадщини є одностороннім правочином.

📌 Необхідно розмежовувати конкурсне оспорювання та позаконкурсне оспорювання фrawdаторних правочинів. Недійсність фrawdаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні має гарантувати інтереси кредитора (кредиторів) «через можливість доступу до майна боржника», навіть і того, що знаходиться в інших осіб. Метою позаконкурсного оспорювання є повернення майна боржнику задля звернення на них стягнення, тобто, щоб кредитор опинився в тому положенні, яке він мав до вчинення фrawdаторного правочину (постанова Верховного Суду від 05 квітня 2023 року у справі № 523/17429/20, провадження № 61-2612св23). (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110083824>)

📄 У справі, яка переглядається, з позовом про визнання відмови ОСОБА_3 від прийняття спадщини недійсною звернулися ОСОБА_1 та ОСОБА_2, як кредитори до боржника, посилаючись на порушення їх прав тим, що, маючи невиконані грошові зобов'язання перед позивачами, відповідач вчинив оспорюваний правочин, що призвело до його неплатоспроможності та завдало шкоди позивачам.

! Відмова ОСОБА_3 від прийняття спадщини на користь ОСОБА_4, з урахуванням встановлених обставин, є правочином, який вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України), підлягає визнанню недійсним з підстав, визначених частиною першою статті 215 ЦК України, тому не регулюється положеннями статті 1274 ЦК України, зокрема і її частиною п'ятою, оскільки з позовом до суду звернувся не ОСОБА_3, а заінтересовані особи, права яких порушені оспорюваним правочином.

✍ У правовідносинах, де позивачі, які звернулися до суду із позовом про визнання правочину недійсним, як такого, що спрямований на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України), та які, як кредитори, мали на меті повернення майна боржнику задля можливості звернення на нього стягнення в рахунок погашення заборгованості, підлягало інше, ніж застосоване судами, правове регулювання, оскільки, з урахуванням встановлених обставин справ, відповідач, відмовляючись від спадщини на користь близького родича в період примусового виконання судових рішень про стягнення з нього на користь позивачів заборгованості у розмірі 545 557,13 грн, діяв очевидно недобросовісно.

Див. також Постанову КЦС ВС від 22.02.2024 у справі № 464/7832/21

Верховний
Суд

Чи допустима кваліфікація шлюбного договору як фraudatorного правочину

Постанова КЦС ВС від 06.08.2023 в справі № 755/3563/21

!!Договором, що вчиняється на шкоду кредитору (фraudatorним договором), може бути й шлюбний договір. Застосування конструкції «фraudatorності» при вчиненні шлюбного договору має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати такий договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення шлюбного договору; те, що внаслідок вчинення шлюбного договору відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна боржника (наприклад, подружжя про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 СК України).

! Подружжя, яке домовляється в шлюбному договорі про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 СК України, після настання строку повернення позики чи пред`явлення позову про стягнення боргу, діє очевидно недобросовісно та зловживає правами стосовно кредитора, оскільки оспорюваний договір направлено на недопущення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна боржника.

Верховний
Суд

Хто може оспорювати фраздаторний правочин

Постанова ВП ВС від 08.06.2022 в справі № 2-591/11

 58. В аспекті гарантування на конституційному рівні права кожного на судовий захист та забезпечення державою виконання судового рішення відсутність у виконавця окремо визначеного повноваження звертатися до суду із позовною заявою про оспорення фраздаторного правочину, вчиненого боржником на шкоду кредитору, не повинна перешкоджати реалізації права цього кредитора на виконання судового рішення.

 59. Покладення тягаря щодо повернення майна боржника (спонукання до оспорення фраздаторного правочину, тобто ініціювання наступних судових процесів) на кредитора, який уже виграв попередній судовий процес щодо стягнення суми боргу і правомірно очікує від Держави вчинення усіх можливих дій на забезпечення виконання судового рішення компетентними органами, нівелює сутність конституційного права кредитора на судовий захист та суперечить положенням статей 3, 8, частин першої, другої статті 55, частин першої, другої статті 129-1 Конституції України.

!!60 . Обов'язок ініціювання будь-якого наступного судового процесу з метою виконання попереднього судового рішення Законом України «Про виконавче провадження» покладено на компетентні органи, уповноважені Державою на забезпечення виконання судових рішень, а не на кредитора, який правомірно очікує від Держави належного виконання остаточного судового рішення про стягнення боргу.

 61. Повноваження виконавця на звернення з позовною заявою про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, в порядку позовного провадження є повноваженням звертатися до суду в інтересах інших осіб (частина друга статті 4, частина четверта статті 42 ЦПК України), **в тому числі за позовом про визнання недійсним правочину щодо майна боржника, який призвів до неможливості задовольнити вимоги стягувача за рахунок такого майна (оспорення фраздаторного правочину).**